

Anna Szyrwińska, *Wiedergeborene Freiheit. Der Einfluss des Pietismus auf die Ethik Immanuel Kants*, Springer VS, Wiesbaden 2017, ss. 291

Książka Anny Szyrwińskiej zdecydowanie wykracza poza ujęty w tytule temat. Zagadnienie wpływu, jaki wywarł pietyzm na myśl królewieckiego filozofa, jest oczywiście centralnym zagadnieniem książki, ale zredukowanie bogactwa poruszanych w niej problemów do tej jednej kwestii byłoby niewłaściwe. Już pierwszy rzut oka na spis treści utwierdza nas w tym przekonaniu, a końcowe rozważania, gdzie autorka, używając współczesnego aparatu pojęciowego z obszaru etyki, umiejscawia koncepcje bohaterów naszej książki na tle współczesnych problemów etycznych, jest tego najlepszym przykładem.

Zdecydowanym atutem książki Anny Szyrwińskiej jest jej przejrzysta struktura. Niemalże każdy z dziesięciu rozdziałów stanowi samodzielną całość, która mogłaby być studiowana w oderwaniu od reszty. Książka nie traci przy tym spójnego charakteru, co niestety często zdarza się, kiedy autorzy starają się zawrzeć w dziele niemalże cały swój dorobek naukowy.

Właściwe badania autorka poprzedza rozdziałem *Zur Forschungsgeschichte*, gdzie dokonuje swoistej kwerendy stanu badań. Jej wyniki są jednak druzgoczące. Szyrwińska pokazuje, że dotychczasowe badania relacji pomiędzy pietyzmem a Kantem można byłoby w najlepszym razie określić mianem „poszukiwania podobieństw” (str. 5), którym brak jednak filozoficznego uzasadnienia. Anna Szyrwińska wskazuje również na szereg nieścisłości i ogólników, które wielokrotnie powtarzane nabrały z biegiem czasu wiążącej siły i dostojności. Trudno byłoby nie zgodzić się w tej kwestii z autorką. Za często powtarzaniem stwierdzeniem o wpływie, jaki wywarł na myśl królewieckiego filozofa ruch pietystyczny, kryje się znikoma wiedza na temat samego pietyzmu.

W kolejnym rozdziale znajdujemy rozważania *stricte* metodologiczne o kluczowym znaczeniu dla dalszej części pracy. W tym miejscu należy pochwalić ostrożność autorki, która nie ukrywa przed czytelnikiem piętrzących się trudności. Deklaruje ona, że w swoich badaniach koncentrować się będzie przede wszystkim na samej treści dzieł filozoficznych myśliciela z Królewca, mówiąc inaczej, pietystycznego wpływu będzie szukać na kartach dzieł Kanta, a nie w jego biografii, co w tym kontekście zdarzało się najczęściej. Stojąc jednakże wobec ogromu spuścizny, jaką pozostawił po sobie Kant, zmuszona jest ograniczyć swoje badania do części jego dorobku. W dalszej części książki autorka poddała analizie teksty Kanta, które spełniają jedno z trzech kryteriów: 1) teksty, w których występuje bezpośrednio odniesienie do pietyzmu lub jego przedstawicieli (chodzi przede wszystkim o *Spór fakultetów*); 2) teksty, w których możemy zidentyfikować pietystyczną terminologię; 3) te wypowiedzi Kanta, które wykazują pewne pokrewieństwo z Pietyzmem (ta kategoria wdaje się najmniej ostra) (s. 24).

W rozdziale czwartym znajdujemy próbę bardziej precyzyjnego określenia pojęcia pietyzmu. Anna Szyrwińska zdaje sobie sprawę, że nie jest to zadanie łatwe, gdyż nie ma czegoś takiego, jak „katalog uniwersalnych cech przysługujących pietyzmowi” (s. 28). Ponieważ jednak dalsza część pracy koncentruje się wyłącznie na związkach istniejących pomiędzy myślą pietystyczną (dokładniej pietyzmem w wydaniu Philippa Jakoba Spenera) a Kantem, autorka ostatecznie rezygnuje z dalszego problematyzowania tej kwestii. Na rzecz dalszych badań podaje natomiast zaproponowaną przez Johanesa Wallmanna (s. 31) definicję, która przede wszystkim uwypukla religijne znaczenie pietyzmu, w mniejszym natomiast stopniu podkreśla jego szerokie oddziaływanie ideologiczne i kulturotwórcze. Na uwagę w rozdziale tym zasługują również rozważania dotyczące powiązań pomiędzy pietyzmem a szeroko rozumianą filozofią oświecenia. Szyrwińska sugestywnie zarysowuje napięcia, jakie istniały pomiędzy pietyzmem, luterzańską ortodoksją a oświeceniową filozofią racjonalizmu. Dla czytelnika natomiast, który po książkę tę sięgnął z powodu pojawienia się Kanta w tytule, szczególnie ciekawy będzie podrozdział: *Kants Kenntnis der pietistischen Lehre*, gdzie autorka, w świetle faktów historycznych stara się określić, w jakim stopniu Kant nie tylko obcował z myślą pietystyczną, ale i z jej najwybitniejszymi przedstawicielami.

W kolejnym rozdziale przygląda się autorka fragmentom wypowiedzi Kanta ze *Sporu fakultetów* i *Religii w obrębie samego rozumu* z ścią filologicznym zacięciem. Dokładna analiza fragmentów zawartych w tym stosunkowo krótkim rozdziale pism królewieckiego filozofa potwierdza wcześniej wyar-

tykułowaną tezę o wykorzystywaniu przez Kanta słownictwa specyficznie pietystycznego. Do grona najbardziej charakterystycznych kantowskich pojęć o pietystycznym rodowodzie zalicza autorka: *przełamanie serca* (Zermalmung des Herzens), *odmiana serca* (Herzensänderung) czy chyba najważniejsze z perspektywy tej pracy, *odrodzenie człowieka* (Wiedergeburt) (s. 66).

W tytule kolejnego rozdziału autorka stawia bardzo ważne pytanie: *Was interessierte Kant an der pietistischen Doktrin?* Jest ono o tyle ciekawe, że stara się nam wyjaśnić niejako sam fakt zainteresowania Kanta pietystyczną doktryną. Na podstawie wcześniej przeprowadzonych analiz A. Szyrwińska wykazuje, że elementem tym jest niewątpliwie pietystyczna koncepcja odrodzenia człowieka (Wiedergeburt). Rozważania autorki nie ograniczają się jednak do pokazania, jak moglibyśmy rozumieć *odrodzenie człowieka* w obrębie Kantowskiego systemu czy za pomocą Kantowskiego „słownika”. Autorka wskazuje raczej na pokrewne sobie, kryjące się głęboko pod fasadą pojęć, intuicje etyczne obu autorów. Anna Szyrwińska nie jest przy tym badaczką, która za wszelką cenę szuka wyłącznie tych elementów, które pasują do wcześniej postawionej tezy. Równie precyzyjnie wskazuje ona na te elementy Spenerowskiej koncepcji *odrodzenia człowieka*, których Kant nigdy nie mógłby zaakceptować. Chodzi tutaj o wykluczenie przez Kanta jakiegokolwiek interwencji zewnętrznej, która mogłaby przyczynić się do przemiany moralnej człowieka, a co w pietystycznych koncepcjach (Łaska Boża) odgrywa kluczową rolę oraz o niemożliwe do zaakceptowania przez Kanta wyróżnianie różnych stopni racjonalności. Jak trafnie podsumowuje to sama autorka: „[Kanta] nauka bazuje na przekonaniu, że opisywany przez niego proces poznania i myślenia obowiązuje wszystkich ludzi” (s. 81).

Kolejny rozdział pracy poświęcony jest w całości Philippowi Jakobowi Spenerowi. Ograniczenie dalszych badań wpływu pietyzmu na myśl Kanta do stanowiska Spenera uzasadnia autorka nieepigońskim charakterem myśli Spenera, znajomością przez Kanta rozpraw Spenera oraz bezpośrednimi odniesieniami, jakie możemy znaleźć w tekstach królewieckiego filozofa do tekstów Spenera. Choć w dalszej części pracy analizom porównawczym poddana będzie przede wszystkim teoria motywacji Spenera i Kanta, to w rozdziale tym możemy znaleźć kompleksowe omówienie wielu wątków koncepcji Spenera. Autorka referuje i omawia między innymi Spenerowską koncepcję człowieka i jego stopni rozwoju, koncepcję grzechu i łaski bożej, rozumu i woli, czy wolności i prawa.

Kolejny rozdział poświęcony Kantowi jest do pewnego stopnia lustrzanym odbiciem poprzedniego. Szyrwińska, zdając sobie sprawę ze złożoności

Kantowskiego systemu etycznego oraz z faktu, że na temat niemalże każdego jego pojęcia można pisać monografie i toczyć niekończące się spory, koncentruje się wyłącznie na tych zagadnieniach Kantowskiego systemu etycznego, które omówiła w poprzednim rozdziale w odniesieniu do Spenera. Zabieg ten z perspektywy całości książki wydaje się uzasadniony. Swoje rozważania rozpoczyna autorka od określenia różnicy pomiędzy intelektem i rozumem, który jako taki jest źródłem etyki u Kanta, aby następnie wyjaśnić podstawowe pojęcia z Kantowskiego słownika etycznego. Znajdziemy tutaj opracowanie pojęć woli i samowoli (*Willkür*), prawa czy maksymy. Zwięźle i precyzyjnie przedstawiła autorka również różnicę pomiędzy prawnym i etycznym obowiązkiem, jakiemu podlega człowiek i wskazała także na inne źródła motywujące nas do działania (np. wypływające z pobudek egoistycznych).

Bez wątpienia najbardziej interesującą częścią pracy Anny Szyrwińskiej są dwa dość obszerne końcowe rozdziały książki. W rozdziale *Kant und Spener: ein Vergleich* znajdujemy porównanie kluczowych, wcześniej omawianych, systemów etycznych Kanta i Spenera. W centrum zainteresowania badaczki znajduje się Spenerowska koncepcja *odrodzenia człowieka* oraz Kantowska koncepcja *moralnej przemiany*, które bazują na wypracowanych przez filozofów modelach motywacyjnych. Podobieństwa obu systemów motywacyjnych omawia autorka w czterech kluczowych aspektach: „1. Zakotwiczenie moralności w racjonalności; 2. Obiektywny charakter racjonalnie rozpoznawalnego moralnego prawa; 3. Rozróżnianie pobudek działania (*Handlungsgründen*) od motywów działania (*Handlungsmotiven*) oraz 4. Przypisywanie kluczowej roli indywidualnej wolnej woli w przypadku aksjologicznej oceny czynów” (s. 180). W rozdziale tym wskazuje autorka także na różnice pomiędzy obiema koncepcjami, których nie sposób przeoczyć. Najbardziej widoczną jest z pewnością religijna proveniencja koncepcji Spenera, u podstaw której leżą „dogmatyczno-teologiczne założenia (*Grundsätze*)” (s. 212). Kluczowa rola, jaką przypisuje Spener działaniu Ducha Świętego w procesie motywacyjnym, byłaby dla Kanta niczym innym, jak wystąpieniem przeciwko autonomii człowieka.

W ostatnim rozdziale *Der innovative Charakter von Kants und Speners Motivationsmodell* Szyrwińska przekonująco dowodzi pionierskiego charakteru koncepcji etycznej Kanta i Spenera. Definiując i wprowadzając mniej obeznanego czytelnika we współczesny język z pogranicza etyki i teorii poznania, stara się usytuować koncepcje filozofów pomiędzy dwoma modelowo przedstawionymi systemami motywacyjnymi znanymi dobrze współczesnym etykom, tj. pomiędzy modelem eksternalistycznym i interna-

listycznym. Zarówno Kant, jak i Spener reprezentują zdaniem autorki pozycje *słabego internalizmu* (schwache Internalismus), którego sednem jest fakt, że poznanie dobra nie implikuje jego realizacji. Należy podkreślić jednak, że o ile wobec Kanta moglibyśmy mówić o takiej postawie względem całego systemu etycznego, o tyle w przypadku Spenera rozważania te ograniczają się do jednego z etapów na drodze rozwoju człowieka, a mianowicie do sytuacji, w jakiej znajdują się nowo narodzeni (Wiedergeborene). Właściwie tylko słaba forma internalizmu, reprezentowana przez Kanta i Spenera, unika charakterystycznego dla eksternalizmu determinizmu i czegoś w rodzaju *intelektualizmu etycznego* charakterystycznego dla radykalnych form internalizmu. Koncepcje Spenera i Kanta, jak zauważa Szyrwińska, dobrze opisują również zjawisko normatywności (s. 248). Przebieg wewnętrznego procesu decyzyjnego wyrażony w języku Kanta i Spenera nie spłyca go, a wręcz przeciwnie, podkreśla jego momenty konstytutywne. Szyrwińska z pewnością ma rację, podkreślając, że obie koncepcje nie tylko antycypują współczesny dyskurs, nie znajdując sobie podobnych wśród współczesnych (w rozdziale tym znajdziemy również porównanie z koncepcjami motywacyjnymi Wollfa czy Crusiusa), ale także proponują niebanalne rozwiązania, które mogą być płodne również i dziś.

Autorce recenzowanej przeze mnie książki udało się z powodzeniem zachować równowagę pomiędzy dwoma elementami, a mianowicie: pomiędzy rzetelnymi badaniami *stricte* filologicznymi tekstu i ich filozoficzną interpretacją. Książka na pewno jest warta uważnej lektury. Choć z pewnością szczególnie zainteresuje badaczy zajmujących się myślą królewieckiego filozofa, to warto ją również polecić osobom badającym myśl oświecenia czy nawet teologom.

Patryk Głowacki
Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń, Polska
e-mail: glowwacki@gmail.com